

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.776.23

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.1.19>**Климанська Лариса Дмитрівна**

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-3693-7503

Луцишин Галина Іванівна

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-8434-071X

ПАРАДОКСИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Актуальність проблеми. У статті розглянуто особливості розвитку та функціонування інформаційної демократії у сучасних умовах. Важливо, що інформаційна демократія формується на демократичних цінностях та інформаційній відкритості політичних інститутів та політичної системи загалом. Особлива увага приділяється аналізу взаємозв'язку між рівнем розвитку новітніх інформаційних та комунікаційних засобів та ступенем розвинутої практик споживання контенту медіа. Наголошується, що інформаційна демократія в Україні не може функціонувати достатньо ефективно, якщо не будуть існувати критичне мислення, диференційована оцінка медіа джерел та тої інформації, яку отримує з них пересічний громадянин.

Мета – з'ясувати, як практики споживання медіаконтенту в сучасній Україні «вкладаються» в ідеал демократії. Серед завдань – у наведеній типології практик споживання контенту медіа визначити, якими є критерії вибору джерел інформації громадянами і наскільки вони відповідають ідеалу інформаційної демократії.

Методи дослідження. В процесі дослідження використовувались загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння) та емпіричні методи (якісне соціологічне дослідження). Отриману первинну соціологічну інформацію упорядковано та класифіковано за допомогою тематичного аналізу.

Результати дослідження. Проаналізовано зв'язок інформаційної демократії з поширенням інформаційно-комунікативних технологій. З'ясовано, що доречно говорити про парадокси демократії – вона формально надає громадянам можливість взяти участь в управлінні спільними справами, але практична реалізація цієї участі утруднюється ускладненням процедур та потребою оволодіння навичками їх дотримання; вона сприяє технічній доступності демократичних процедур, але навички ефективного використання інформаційних технологій народжують нові форми соціальної нерівності. Доведено, що демократія як ідеал потребує компетентного медіаспоживання, яке виявляється в здатності аналітично вибирати, оцінювати й декодувати медіапродукти, опановувати інформаційні технології й самостійно виробляти повідомлення, підтримувати діалог з представниками інших поглядів і відстоювати власну позицію. Натомість, чотири версії медіа практик – наївна довіра, інформаційний скептицизм, рефлексивна довіра, інформаційний нігілізм – демонструють різні рівні довіри/недовіри до інформації, довіри/недовіри до джерела інформації.

Ключові слова: інформаційне суспільство, громадянська компетентність, медіапрактики, інформаційний нігілізм, інформаційний скептицизм, наївна довіра, рефлексивна довіра, сигнали довіри до джерела інформації.

Вступ. Демократія в сучасному світі визнається найкращою формою політичного режиму. Для характеристики демократичного режиму греки використовували три терміни: «ізономія» (рівність перед законом), «ізотімія» (рівне право виконувати в державі будь-які функції для всіх громадян), «ізогорія» (свобода слова). Ці принципи визначають «пряму демократію», де всі громадяни мають право брати участь в асамблеї, «Еклезії» [1]. Натомість, дві традиційні форми демократії – пряма і представницька – продемонстрували свою обмеженість. Зрозуміло, що пряма демократія у формі народного віча з часом стала неефективною через збільшення населення, значну відстань між населеними пунктами, політичну неграмотність та необізнаність усіх громадян у функціонуванні політичної системи, необхідність приймати велику кількість політичних рішень у короткі терміни. Неефективність представницької демократії виникає через все більш ускладнені процедури її реалізації. Про це свідчить зменшення кількості громадян, які вірять, що можна вплинути на політику, взявши участь у виборах, в загальній недовірі до владних інститутів. І в тому полягає один з парадоксів демократії – вона формально надає громадянам можливість взяти участь в управлінні спільними справами, але практична реалізація цієї участі утруднюється ускладненням процедур та потребою оволодіння навичками їх дотримання. Серед необхідних навичок – усвідомлене споживання інформації, не «сліпа» довіра до будь-чого, що з'являється в інформаційному просторі, а диференціація повідомлень на основі «знаків довіри», які індивід шукає в інформації і здатність «донести» свій голос до владних структур, примусити їх звернути на нього увагу.

Генеза форм представницької демократії багато в чому зумовлена постійною необхідністю долати одні й ті ж процедурні, технологічного характеру обмеження світу реальної політики. Багато надій в сенсі подальшого розвитку демократії покладалось на впровадження у повсякденне життя сучасного громадянина новітніх інформаційних технологій, бо саме вони (і зокрема, інтернет, соціальні мережі) дали потужний імпульс глибоким революційним змінам у різних сферах сучасного суспільства, мали би сприяти розвитку процесів глобальної демократизації. Нові інформаційні технології створили можливість постійної (а не лише періодичної) участі широких мас в оцінці соціальних проблем, а отже, їхньої включеності в демократичний процес. Нові технології перетворюються на безперервно діючий механізм зворотного зв'язку між масами та владою, що дозволяє політикам краще зрозуміти суспільні очікування і, таким чином, спільно з громадянами формувати майбутнє.

Розвиток інформаційних технологій, і насамперед, соціальних мереж, веде до послаблення інформаційної залежності пересічних громадян від традиційних ЗМІ та розширення діапазону доступних їм думок, в тому числі альтернативних; до появи у громадськості реальної можливості брати участь в обговоренні тих проблем, які турбують її найбільше; до посилення відкритості та транспарентності політики і політичних інститутів; до розширення меж взаємодії громадян з урядовими органами, що дає надію на те, що голос пересічного громадянина буде почутим; до виникнення нових, ефективних механізмів політичної мобілізації мас, які забезпечують оперативну організацію та координацію дій політичних однодумців, підвищують шанси невеликих партій та представників політичних меншин, які отримують можливість звернення до широких масових аудиторій.

Все це мало би змінити тканину демократичного процесу, дати можливість говорити про інформаційну демократію як об'єктивну реальність. На думку французького політика та політолога М.Рокара, з легкої руки якого було введено сам термін у 1990 р. [2, с. 564], серцевина інформаційної демократії – наявність взаємозв'язків між виборними особами, опосередкованих засобами масової інформації і виборцями. В концепції інформаційної демократії поєднуються всезагальне виборче право і вільний обіг інформації. Тому нові інформаційні технології розглядаються як чинник тієї радикальної трансформації політичної системи, яка дозволяє в нових умовах повернутися в золотий вік прямої демократії.

Мета і завдання. Мета нашого дослідження і цієї статті, зокрема, – з'ясувати, як практики споживання медіаконтенту в сучасній Україні «вкладаються» в ідеал демократії. Серед завдань – у наведеній типології практик споживання контенту медіа визначити, якими є критерії

вибору джерел інформації громадянами і наскільки вони відповідають ідеалу інформаційної демократії.

Вибуховий розвиток інформаційних технологій, що перевів більшість сфер життєдіяльності людини в електронний формат, надає достатньо великі можливості та ставить нові завдання для політичної системи. Розвиток цих нових можливостей і ресурсів для демократії потребує і від держави, і від громадянина значних зусиль. Картина принципово нового демократичного світу, населеного інформованими, політично компетентними, такими, які мають можливість постійно виявляти свою політичну активність громадянами, залученими до загального простору «деліберативної демократії» [3; 4] і здатними в ході взаємних комунікацій приймати за допомогою комп'ютеризованого волевиявлення щодо політичних рішень, які є досі прерогативою професійних політиків, – це ідеал такої інформаційної демократії.

Одним із головних аргументів тих, хто каже про виникнення в інформаційну еру принципово нової політичної демократії, служить теза про появу завдяки сьогоднішнім інформаційним технологіям перспектив безпрецедентного підвищення політичної активності мас, рівня їх залучення до суспільно-політичного життя та ступеня їхнього політичного впливу. Послідовники деліберативної демократії, яка отримала друге дихання з розширенням онлайнового інтерактивного середовища комунікації як публічної сфери політики, впевнені, що широка участь громадян у вільному обговоренні громадських завдань, що стало можливим завдяки повсюдному поширенню інформаційно-комунікативних технологій, дозволяє зняти проблему недостатньої громадянської компетентності, яка може гальмувати реалізацію ідеалів демократії. У суспільному діалозі за участю інтелектуальної еліти через обмін інформацією, зіставлення позицій, аргументів і контраргументів, рефлексію та саморефлексію відбувається самонавчання громадян – зростає їхня компетентність, мотивація та здатність до осмисленого політичного вибору. Термін «електронна деліберативна демократія» часто використовується як означення новочасної деліберативної демократії, що підкреслює значущість інформаційно-комунікативних технологій у цій концепції.

Однак, поєднання можливостей інформаційно-комунікативних технологій та інформаційних потреб окремого індивіда не завжди дає імпульс до дієвої ефективної громадянської участі. Реальність вносить суттєві корективи в утопічні побудови прихильників технологічного детермінізму, які вважають, що радикальні зміни у сфері масових комунікацій автоматично спричиняють виникнення принципово нового політичного життя. Інтернет дійсно багато в чому спрощує прояв політичної залученості, але він аж ніяк не формує її. Той, хто вже відрізняється політичною активністю і характеризується стійким інтересом до політики, отримує завдяки інтернету додатковий і ефективний засіб реалізації своєї активності. Але інтернет сам по собі не перетворює байдужих на залучених. Він може допомогти тимчасовому пожвавленню зазвичай пасивної частини суспільства у зв'язку з її заклопотаністю з приводу якоїсь конкретної соціально-політичної проблеми. Однак навряд чи можна вважати, що нові інформаційні технології здатні послужити певним імпульсом для сталої, довготривалої активізації політичної участі тих, хто, як правило, не виявляє інтересу до політики. В якості основних показників, які презентують результативність демократизаційного процесу, серед інших – критичне ставлення до інформації, можливість і бажання отримувати інформацію з альтернативних інформаційних джерел [5, с. 85–86]. І в цьому полягає ще один парадокс сучасної інформаційної демократії. Технічна доступність та навички ефективного використання інформаційних технологій народжують нові форми соціальної нерівності.

Вторгнення інформаційно-комунікативних технологій у політику далеко не однозначно впливає на політичну участь: поряд з відкриттям нових потужних можливостей воно породжує і нові, такі ж великі ризики, пов'язані з віртуалізацією простору політики. Політична гра, на думку Мануеля Кастельса, «дедалі частіше розігрується у ... віртуальному просторі» [6, с. 502].

Демократія як політичний режим, в якому єдиним легітимним джерелом влади є народ, життєздатна, коли громадяни (принаймні, більшість), голосуючи за певного кандидата, обирають поінформовано та раціонально із запропонованих ними програм. Насправді, населення

більшості країн у масі своїй далеко не завжди має необхідне для цього знання про політику. Ця ситуація зберігається протягом десятків років, незважаючи на зростання рівня освіти населення та безпрецедентне підвищення доступності інформації завдяки широкому поширенню інформаційних технологій. Бар'єр громадянської компетентності зростає в міру ускладнення проблем, що виносяться на порядок денний. Для прийняття раціональних рішень щодо програм інституційно-політичного та соціально-економічного розвитку країни та її внутрішньої та зовнішньої політики на термін повноважень обраного президента компетенції пересічних громадян стає явно недостатньо.

Неналежний рівень громадянської освіченості українців залишається однією з причин громадянської пасивності їх значної частини (пасивної соціально-політичної поведінки) в традиційному сенсі як участь в мітингах, в громадських організаціях, виборах, участь у волонтерській діяльності, наприклад у молодіжному середовищі. Що торкається інтернет-поведінки молодих людей, то зафіксовано, що студенти, до прикладу, реалізують її переважно у формах перегляду інформації, рідше – у формі «лайка» чи репоста соціально-політичної інформації у соціальних мережах. Тобто студенти проявляють таку поведінку, що не виходить за межі комп'ютера й не має помітного впливу на суспільнозначливі процеси в країні, так званий слактивізм [7].

Всі можливості і ресурси, які надаються сучасними інформаційними технологіями, мають бути втіленими у реальних потребах реальних громадян, які демонструють бажання користуватися ними. І йдеться, перш за все, про потребу отримувати інформацію, фільтрувати її, розрізняти інформацію правдиву і інформацію неправдиву, про практики медіаспоживання, як стереотиповані, відрегульовані активності у медійному просторі при оперуванні контентом, який несе інформацію про події, соціальні явища і процеси в соціумі та передбачає включення суб'єкта у взаємодію з інформаційними ресурсами й користування медіапродуктами. Саме медіапрактики, відображаючи інформаційні потреби суб'єкта включають чи виключають індивіда з процесу громадської активності. Демократія як ідеал потребує компетентного медіаспоживання, яке виявляється в здатності аналітично вибирати, оцінювати й декодувати медіапродукти, опановувати інформаційні технології й самостійно виробляти повідомлення, підтримувати діалог з представниками інших поглядів і відстоювати власну позицію.

Натомість, наше дослідження, яке ми вже частково описували [8] засвідчило, що люди неоднозначно оцінюють ті соціальні обставини, які можуть мобілізувати населення на підтримку тих чи інших демократичних ініціатив. Інакше кажучи, реальні практики медіаспоживання не завжди відповідають тому ідеалу, якого потребує демократія, зокрема, електронна демократія.

Методи дослідження. У нашій статті «**Практики споживання контенту медіа в сучасному інформаційному суспільстві і формування громадянської культури**» ми вже описували характер дослідження і методи, якими воно здійснювалось. Опитування проводилось методом напівструктурованого інтерв'ю 14 по 25 липня 2021 року. Для глибшого аналізу процесів споживання інформації/деінформації було обрано дві важливі на той час в суспільстві теми: газ та коронавірус. Аналіз текстів глибинних інтерв'ю здійснювався методом тематичного аналізу, методологія якого дозволяла виокремити всі можливі аспекти досліджуваної проблеми і ситуації [9; 10]. Питання напівструктурованого інтерв'ю стосувалися основних дослідницьких проблем. Інформація з аудіоносіїв переносилась у транскрипти, які пізніше кодувались і аналізувались в ручному режимі.

Для здійснення аналізу текстів напівструктурованих інтерв'ю використано тематичний аналіз як якісний метод аналізу даних, який передбачає системну розбивку і групування інформації, отриманої в ході якісного дослідження, шляхом об'єднання обособлених суджень і цитат з допомогою відповідного коду, що сприяє виявленню значимих тем. [9; 10]. Як зрозуміло з назви, цей аналіз базується на пошуку тем.

Аналіз транскриптів включав ступеневий процес кодування. На етапі структурного кодування головний аналітик кодував текстові елементи в кожному транскрипті напівструктурованого інтерв'ю, що відповідало способам, яким інформанти оцінювали запропоновану проблему.

Друга хвиля аналізу йшла через створення тематичної структури для класифікації та організації даних відповідно до ключових тем, концепцій і категорій. Тематична структура складалась з серії основних тем, розділених послідовністю пов'язаних підтем. Вони розвивались та вдосконалювались завдяки ознайомленню з необробленими даними. Після оцінки вичерпності кожна головна тема відображалась, вносились у таблицю, де кожному інформанту виділявся рядок, а кожен стовпець позначав окрему підтему. Потім дані з кожного випадку синтезувались у відповідних частинах тематичної структури. Так за результатами кодування було створено декілька таблиць, які відображали характеристики практик медіа споживання.

Третя хвиля аналізу здійснювалась методом занурення/кристалізації [11, с. 179–194], тобто процесу, що включає глибоке занурення у ключові частини закодованих даних – з регулярним відходом від них з метою рефлексії та виходу на рівень типології позицій. Автори розглянули результати такого аналізу кодування. Регулярні зустрічі дослідницької команди, всебічне обговорення тем, субтем і позицій сприяли формулюванню висновків з якісного аналізу. Врегулювання розбіжностей було досягнуто шляхом обговорення. Для цитування в тексті статті використано транскрипти 16 інтерв'ю, які знаходяться в архіві авторів (у Додатку 1 попередньої статті подається опис учасників дослідження).

Результати. Описуючи результати дослідження в попередній статті ми зупинялись на характеристиках всіх чотирьох позицій лише за критерієм довіри до інформації. Натомість, не розглядали другий критерій, за яким аналізувались практики медіаспоживання – довіра до джерела інформації. *Довіра до джерела* – це звичний критерій, який визначає ставлення людини до інформації, яку він/вона отримує. Довіра – це ймовірність того, що щось дозволяє людині формувати точні переконання та використовувати їх для прийняття ефективних рішень, особливо тих, що стосуються її життя, – або, принаймні, уникає зменшення точності чиїхось переконань чи ефективності своїх рішень, наприклад, які ліки купити або за кого голосувати.

«Сигнали» довіри походять від двох основних позицій, що використовуються для опису оцінки довіри, – ланцюг доказів (більше раціональна платформа) та мережа репутації (більше емоційна платформа). Фрейм «ланцюг доказів» приймає твердження/тезу та шукає інші твердження, які або підтверджують, або суперечать їй на основі спостереження чи аналізу. Це такий процес, в якому може відкрито проводитись перевірка фактів для перевірки тези або твердження. Це явний інструмент, що використовує ланцюжок посилянь для безпосереднього спостереження джерел або глибинного аналізу і, таким чином, оцінює достовірність конкретного твердження. Прикладом такого елемента в ланцюзі довіри може бути: «X – це правда, тому що я це бачив» або «X – істина за логікою економічного аналізу».

«Мережа репутації», навпаки, оцінює тези/твердження на основі репутації. За своєю функцією це більше схоже на те, як звичайний споживач вирішує, чи довіряти статті або заяві, яку він бачить в інтернеті: Споживач довіряє, якщо це заява від автора, якому довіряє споживач, веб-сайту, який він поважає, установи, в яку він вірить, або якась комбінація з трьох перелічених елементів. Сайт, автор та установа/організація, з якими пов'язане джерело, не оцінюються незалежно; вони взаємопов'язані між собою такою собі мережею довіри, яка визначає, наскільки споживач сприймає інформацію як достовірну і це може бути наслідком своєї репутації джерела.

«Ланцюг доказів» складається з неприхованих тверджень, таких як «Аналіз X містить помилки» або «X часто бреше», тоді як «мережа репутаційних відносин» є неявною та структурною, що залежить від відносин типу «X асоціюється з Y» для оцінки довіри.

«Ланцюг доказів» та «репутаційна мережа» також можуть взаємодіяти і взаємно доповнювати один одного. Можна взяти до уваги характеристики репутації поряд із прямими доказами, вирішуючи, чи довіряти претензії чи ні – дослідник X не допустив явних помилок і має хорошу репутацію, але він працює зараз в Інституті Y, який опублікував брехню по темі його дослідження. Вирішуючи, чи заслуговує на довіру конкретна особа, організація чи установа, можна з використанням окремого «ланцюжка доказів». Представники кожного з чотирьох зазначених типів медіапрактики демонстрували різні сигнали довіри до джерела інформації.

Таблиця 1

Версії/типи споживання медіаконтенту/медіапрактики

	Довіра до інформації	Недовіра до інформації
Довіра до джерела:	I. Наївна довіра	III. Рефлексивна довіра
Недовіра до джерела	II. Інформаційний скептицизм	IV. Інформаційний нігілізм

Перший тип споживання медіаконтенту – наївна довіра – поєднує і довіру до інформації, і довіру до джерела інформації. Це довіра по типу «репутаційна мережа». Диференціація джерел, які заслуговують і не заслуговують на довіру, відбувається за декількома параметрами. Перш за все, представники цього типу оцінюють джерело *за критерієм офіційного статусу* і вважають найнадійнішими традиційні джерела інформації: *«З телевізора в мене більш правдива інформація. Ну, і плюс у нас тут, на роботі є інформаційні листки всякі, всякі плакати...»*¹ (Наталя). Оцінюючи статтю *«Журналісти дізналися, чим займаються в Україні секретні біолабораторії США»* інформантка говорить – *«Даже в телевізорі не чула я такоє»* (Наталя). Інформація має бути підтверджена офіційним статусом джерела, тільки тоді цій інформації можна довіряти – *«найбільше довіряю тому, що приходить нам із міністерства здоров'я»* (Наталя), *«бо думаю, що вони правду кажуть. Я не вірю, що вони щось там видумали...»* (Наталя), натомість в інтернеті *«там можуть видумки бути всякі, но щоб в самому міністерстві врут... Мені здається, що там всьо перевірено»* (Наталя). Другим таким сигналом довіри до джерела інформації є його експертність. Представники медіапрактики «наївна довіра» є достатньо чутливими до того, що не всі можуть адекватно судити про обговорювані проблеми. Інформація про вірус і вакцинацію все-таки більш переконливо звучить від лікарів – *«якщо чесно, більше так довіряю таким, що щось трошки більше знають... лікарі і медперсонал, такі, що знають... Таким тож довіряю...може навіть і більше як телевізорам ...»* (Леся), а не від політиків. Щодо компетентності політиків (П. Порошенка) у справі вакцинації вони висловлюються однозначно негативно *«Я не довіряю. ...він не є компетентний, він не медик, він не знає...»* (Наталя).

Другий тип медіапрактики – інформаційний скептицизм – передбачає такий тип сприйняття медіаконтенту, який включає довіру до інформації, і можливу недовіру до джерела інформації.

Інформаційні скептики зазвичай звертаються до декількох джерел інформації. Вони визнають, що є джерела, яким вони довіряють, і є джерела, яким вони не довіряють. Але в них, радше, переважає позиція *«довіряй, але перевіряй»*: *«Чому джерело викликає довіру – Ну, як – чому довіряю? Просто деяка інформація, яка була – підтверджувалася... я завжди порівнюю трошечки – от одних, інших і так, що їхня інформація інколи, ну, підтверджувалася і іншими джерелами. Так для порівняння завжди беру»* (Лариса). Оцінка надійності джерела майже не впливає на довіру до інформації – *«Ну, чи довіряю, чи не довіряю – відповіді не можу на таке питання. Просто, ну, знайомишся із статтю і вже собі аналізуєш. Кожна стаття індивідуальна я думаю, а не в загальному саме джерел»* (Лариса). Єдиний критерій, який лежить в основі ставлення до джерела інформації – це критерій експертності. Джерело інформації по темі повинно бути експертним. Політик не може бути експертом у темі вакцинації. П. Порошенко *«...як політик не може обговорювати якості вакцини»* (Лариса). Довіру створює власне те, що це говорить медик – людина компетентна в цій справі, *«коментувати по-справжньому вакцину можуть тільки науковці, тільки медики й тільки дослідники, які щось досліджують. А це як політик він може висловити своє ставлення, що вона там досліджена чи недосліджена, але як вона впливає на організм людини, ну, в кожного є своя думка»* (Лариса)

Третя версія медіапрактики – рефлексивна довіра – позначає тип сприймання медіаконтенту, який включає недовіру до інформації, і довіру до джерела інформації. Це довіра змішаного типу «ланцюжок доказів» і «репутаційна мережа».

¹ Тут і далі йдеться про посилання на ім'я учасника у таблиці 1. Стиль висловлювань інформанта збережено.

Як правило, інформанти з таким типом сприйняття використовують багато джерел інформації. Поняття довіра до джерела інформації вони розуміють специфічно: *«Яким ЗМІ найбільше довіряю? Важке питання тому, що нема такого поняття, кому я більше довіряю. Тобто, я кілька статей все одно почитаю. Там нема такого, щоб я щось одне читала. Якщо я бачу, що в більшості статей інформація повторюється, то я більш схильна довіряти тим статтям і тим джерелам.* (Роксолана); *«Ну, знаєте, ну як довіряти? Можна почитати, проте треба брати інформацію з різних джерел тоді і робити свої висновки...»* (Юля). Диференціація джерел також відбувається за декількома параметрами. Перш за все **за критерієм «пройшов/не пройшов перевірку»**. Оцінюючи джерело, від якого надходить інформація, представник «рефлексивної довіри» обов'язково використовує принцип – це джерело і правдивість інформації, яку воно подає, можна перевірити. По-друге, вони використовують критерій «знаю – довіряю», і за цим критерієм виокремлюють декілька типів джерел: тип джерела «відкриваємо часто» – *«Ми не знаєм всьо про нього, але відкривається його часто»* (Юля); тип джерела «знаю і перевіряю» (Юля); тип джерела «менше знаю» – *«Я про нього чула, але менше, відверто менше чула. Тобто, мені більше здається, що це якимсь або недавно створене, або це молоде джерело»* (Юля); тип джерела «забарвлене на користь тієї чи іншої сторони» *«і я не сприймаю його як основне джерело інформації або таке достовірне»* (Юля); тип джерела «на слуху» – *«Ну, так воно ..., воно чується»* (Юля); тип джерела «трешнякова яма» – *«це взагалі, типу, навчітьс я лікувати бородавки витяжкою петрушки, ...»* (Андрій); тип джерела «знаю, але довіра втрачена» – *«Просто починаєш читати і дивишся як тобою починають маніпулювати. Всаджують тобі тези, які ще не відбулися»* (Андрій); тип джерела «нетоксичне» – *«в принципі відкрити «Українську правду» для мене не є так токсично як відкрити там «Знаїма» чи «СТРАНА.и»... вони в більшості випадків, можливо, навіть в переважній більшості, посилаються на джерела. ...Переходжу на ці джерела, дивлюся що там»* (Андрій); тип «джерело статусної довіри» – *«Совсун я не знаю, але це не означає, що я їй не можу довіряти. ... Вона є народним депутатом. Я думаю, що можна довіряти»* – оцінка статті з посиланням на народну депутатку Совсун (Юля); Ще один критерій, за яким оцінюється джерело інформації – це критерій **компетентності/експертності**. Інформанти з типом сприйняття контенту «рефлексивна довіра» виокремлюють різні види компетентності/експертності: фейсбучні (або медійні) експерти, які приписують експертність, зокрема, представникам влади – *«Але якось так вийшло, що в нас вся медійність, принаймні, яка, що би не відбувалося в державі, в нас якось воно відображається, що це все від позиції Президента»* (Роксолана); експерти у конкретній галузі (там, де йдеться про конкретну проблему); експерти комунікативні. На запитання, чи може політик коментувати проблеми з медичної сфери, отримуємо неоднозначну відповідь: *«..по-перше, політики теж можуть піти з якоїсь сфери. Тобто, може бути сфера медицини. І друге – є багато політиків, які насправді просто відповідально ставляться до того, що вони говорять, перед тим, як щось таке говорити, могли б проконсультуватися з хорошими експертами»* (Юля). З іншого боку *«не всі медичні експерти...можуть...пояснити людям медійно, що відбувається...»* (Юля). Це означає, що за політиками визнається так звана комунікативна компетентність, уміння простими словами донести складну думку і, тим самим, викликати у людини бажання прочитати про проблему більше: *«це така аж дуже експертна думка – ні. Це є більш якраз той варіант, коли політики або пробують висловити якусь позицію певної групи людей, які так само думають»* (Юля).

Четверта версія медіапрактики – інформаційний нігіліст – позначає тип сприймання медіаконтенту, який включає і недовіру до інформації, і недовіру до джерела інформації. Поняття «нігілізм» походить від латинського «*nihil*» і означає «ніщо». Нігіліст відмітає всі принципи, не визнає апіорі авторитетів. Нігілісти схильні до критичного мислення і скептицизму.

Диференціація джерел за сигналами довіри відбувається відповідно до декількох параметрів. По-перше, це параметр **«знаю/не знаю»**. Там, де джерело незнайоме, або походить з тієї сфери, яка не заслуговує на довіру (*«я не знайома з цією політичною силою і віри воно мені*

не додає») інформантка демонструвала і декларувала упереджене ставлення. Негативне ставлення демонструється і до тих джерел, які напряму пов'язані з політикою: «мені здається у всіх статтях і заявах де зав'язана політика...» відслідковується принцип «десь комусь щось певно не вигідно». Ставлення до таких повідомлень дуже просте – «не читаю» (Тетяна).

Інформаційні нігілісти припускають, що існують люди (джерела інформації), які володіють всім обсягом необхідної інформації, але такого роду інформація недоступна пересічній людині (це характерно для теорії змови) – «... це все дуже, дуже сильно гіперболізовано або ж штучно зроблено» (Іван). На пряме запитання від модератора – хто може знати відповіді на ці запитання, навіть якщо вони ну не зізнаються?, інформант відповідає – «Ну, я думаю, якийсь там Роджерс, Рокфеллери, скоріш за все, звіди це все йде. Це навіть навряд чи з наших, керівництво нашої країни. Я думаю, вони там ... Але, я думаю, їх є ще дуже багато по цілому світу...» (Іван). Прямим наслідком таких міркувань може бути висновок про змову, зокрема, навколо COVID-19 – «І власне існування COVID-19 – це результат змови тих сил, яким вигідна ця ситуація... лобістам фармацевтики, які ці всі препарати випускають..., виробники тих протистих масок або вакцин» (Іван).

По-друге, це **критерій перевіреності** (до певної міри декларативний). Інформаційний нігіліст заявляє, що «довіряє лише перевіреним джерелам». Натомість не може назвати, яким саме. Відповідь – «це ті, які я читаю». Те, чого не знає, тому не довіряє. Довіра до джерела визначається через дуже нечіткі формулювання. На запитання – чи довіряєте цьому джерелу, відповідає – «Більше так, ніж ні», «...це моя суб'єктивна думка» (Євген). Термін «перевіреність» увесь час з'являється в описі джерел і інформації. Але на питання «як перевірити» вони відповісти не можуть – «Я не можу перевірити дану інформацію». Факти наведені, а як їх перевірити. «хтось там ще щось написав. Ви знаєте, як історики пишуть історію? Вони там теж наводять в якихось дипломних роботах посилання на якихось істориків. Але історія все-ж-таки залишається неточною наукою» (Євген); «Я не маю нагоди перевірити, наскільки це правдиво, тому ці новини, всі вони відбуваються як перегляд знайомих слів та літер» (Євген).

Ще один критерій довіри в інформаційних нігілістів це **критерій належності** – це розуміння того, що будь-яке джерело інформації і часто сама інформація не є незалежними від інтересів тих чи інших соціальних акторів – «будь-яке джерело інформації воно там чи інтернет воно є чийсь. ... вчора вони були незалежні, сьогодні – воно залежне від того чи іншого. Вся інформація, яка там публікується, вона була обговорена, як вона має бути подана і яке там слово має бути використане. Тому я ставлюся так ...правди не напишуть» (Іван).

Висновки. Дослідження практик споживання медіаконтенту демонструє неоднозначність у ставленні до джерел отримання інформації. Демократія як ідеал потребує компетентного медіаспоживання, яке виявляється в здатності аналітично вибирати, оцінювати й декодувати не тільки саму інформацію, і довіряти чи не довіряти їй, а ще диференційовано підходити до оцінки самих джерел. Споживання медіаконтенту в ідеалі інформаційної демократії передбачає ознайомлення з достатньою кількістю джерел інформації, в тім числі і тої, яка їде через інтернет, і розводити самі джерела на такі, які заслуговують на довіру, і такі, які на неї не заслуговують. Ймовірно, існує чимало обставин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що говорять про неправомірність абсолютизації сучасних інформаційних технологій як фактора, достатнього для створення інформаційної демократії як освіченої політичної участі мас.

Суто кількісне нарощування обсягу доступної людині інформації не можна вважати однозначно позитивною тенденцією. Гігантське зростання інформації, що нагромаджується і розповсюджується за допомогою інтернету, має і зворотний бік. На зміну часу інформаційного дефіциту прийшов час інформаційних перевантажень. Людство опиняється в ситуації, коли воно ризикує потонути в океані неструктурованої інформації. Простір інтернету наповнюється нерівноцінною за своєю якістю продукцією, іноді навіть «інформаційним сміттям» або навіть зараженою «пропагандистською інформаційною отрутою».

Пожвавлення демократії та справжнього перетворення політичного життя неможливо досягти лише шляхом технічних змін у сфері комунікацій. Рівень політичної участі мас залежить не від

міри насиченості політичної сфери технічними засобами реалізації суспільної активності, а скоріше від віри людей в здатність існуючої політичної системи адекватно реагувати на суспільні запити. Парадокс інформаційної демократії власне і полягає в тому, що створюючи передумови для відсутності дефіциту механізмів участі громадян у справах свого суспільства, вона не змінює саму природу цієї участі, яка залежить не тільки від споживання інформації, а ще і від волі людини критично оцінювати її і використовувати для захисту своїх прав. Оцінки потенціалу демократичності практик споживання медіаконтенту демонструє значимість включення в програми медіа грамотності елементів диференціації джерел інформації не тільки за параметрами «знаю/не знаю», а використання комплексних критеріїв довіри до них.

Додаток 1

Опис учасників дослідження (імена вигадані)

№ з/п	Ім'я інформанта	Вік	Місце проживання	Представник типу сприйняття медіаконтенту
1	Роксолана	21 рік	Обласний центр, Львівська область	Тип «рефлексивна довіра»
2	Тетяна	35 років	Обласний центр, Чернівецька область	Тип «інформаційний нігілізм»
3	Лариса	33 роки	Село, Закарпатська область	Тип «інформаційний скептицизм»
4	Іван	34 роки	Село, Івано-Франківська область	Тип «інформаційний нігілізм»
5	Надія	36 років	Адміністр.центр, Івано-Франківська область	Тип «інформаційний скептицизм»
6	Юля	33 роки	Місто, Закарпатська область	Тип «рефлексивна довіра»
7	Андрій	35 років	Місто, Львівська область	Тип «рефлексивна довіра» + Тип «інформаційний нігілізм»
8	Наталя	57 років	Село, Закарпатська область	Тип «наївна довіра»
9	Євген	38 років	Село, Чернівецька область	Тип «інформаційний нігілізм»
10	Андрій	38 років	Адміністр.центр, Львівська область	Тип «рефлексивна довіра»
11	Леся	49 років	Село, Львівська область	Тип «наївна довіра»
12	Наталя	58 років	Обласний центр, Чернівецька область	Тип «рефлексивна довіра»
13	Максим	32 роки	Місто, Чернівецька область	Тип «наївна довіра»
14	Сильвія	64 роки	Обласний центр, Закарпатська область	Тип «наївна довіра»
15	Ольга	40 років	Місто, Івано-Франківська область	Тип «наївна довіра»
16	Степан	59 років	Обласний центр, Івано-Франківська область	Тип «інформаційний скептицизм»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Митко А. Ліберальне підґрунтя інформаційної демократії / *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України* 2018 (7) 6(62) с.112-120 URL :https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mytko_liberalne.pdf.
2. Історія політичної думки : [навч. енци. словн.-довідн. для студ. вищ. закл.] / [за заг. ред. Н. М. Хоми]; В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. – Львів : ПП «Новий Світ-2000», 2014. – 766 с.
3. Budge J. The New Challenge of Direct Democracy. Oxford, 1996 – 216 pp.;
4. Cybersociety: Computer – Mediated Communication and Community. Edited by Steven G. Jones. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1995. 241 pp.
5. Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А.С.Богдановского; под ред. О. А. Алякринского. М.: Аспект Пресс, 2000. 208 с.

6. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / *Новая постиндустриальная волна на Западе*. – М.: Academia, 1999. С.492–505.

7. Мишок Р.Р., Климанська Л.Д. Роль громадянської освіти у реалізації соціально-політичної інтернет-поведінки української молоді / *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VIII(39), I.: 231, 2020 June. – С.75-78;

8. Климанська Л.Д., Луцишин Г.І. Практики споживання контенту медіа в сучасному інформаційному суспільстві і формування громадянської культури / *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022, № 2, с.166-177

9. Braun V., & Clarke V. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. 2006. 3 (2). P. 77–101.

10. Braun, Virginia, and Victoria Clarke. What can «thematic analysis» offer health and wellbeing researchers? *International journal of qualitative studies on health and well-being*. Vol. 9 26152. 16 Oct. 2014, doi: 10.3402/qhw.v9.26152

11. Borkan, J. Immersion/Crystallisation. In: B.F. Crabtree & W.L. Miller (Eds.) *Doing qualitative research* 1999. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. PP. 179 -194.

REFERENCES

1. Mytko A. Liberalne pidgruntia informatsiinoi demokratii [The liberal foundation of information democracy] / *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy* 2018 (7) 6(62) s.112-120 [in Ukrainian]. URL :https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mytko_liberalne.pdf.

2. *Istoriia politychnoi dumky : [History of political thought]* [navch. ents. slovn.-dovidn. dlia stud. vyshch. zakl.] / [za zah. red. N. M. Khomy]; V. M. Denysenko, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in. – Lviv : PP «Novyi Svit-2000», 2014. – 766 s.

3. Budge J. *The New Challenge of Direct Democracy*. Oxford, 1996 – 216 pp.;

4. *Cybersociety: Computer – Mediated Communication and Community*. Edited by Steven G. Jones. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1995. 241 pp.

5. Dal R. *O demokratyy* [About democracy] / Per. s anhl. A.S.Bohdanovskoho; pod red. O. A. Aliakrynskoho. М.: Aspekt Press, 2000. 208 s. [in Russian].

6. Kastels M. Stanovlenye obshchestva setevykh struktur [The formation of a society of network structures] / *Novaia postyndustrialnaia volna na Zapade*. – М.: Academia, 1999. S.492–505.

7. Myshok R.R., Klymanska L.D. Rol hromadianskoi osvity u realizatsii sotsialno-politychnoi internet-povedinky ukrainskoi molodi [The role of civic education in the implementation of socio-political Internet behavior of Ukrainian youth] / *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VIII(39), I.: 231, 2020 June. – S.75-78;

8. Klymanska L.D., Lutsyshyn H.I. Praktyky spozhyvannia kontentu media v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi i formuvannia hromadianskoi kultury [Media content consumption practices in the modern information society and the formation of civic culture] / *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*. 2022, № 2, s.166-177

9. Braun V., & Clarke V. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. 2006. 3 (2). P. 77–101.

10. Braun, Virginia, and Victoria Clarke. What can «thematic analysis» offer health and wellbeing researchers? *International journal of qualitative studies on health and well-being*. Vol. 9 26152. 16 Oct. 2014, doi: 10.3402/qhw.v9.26152

11. Borkan, J. Immersion/Crystallisation. In: B.F. Crabtree & W.L. Miller (Eds.) *Doing qualitative research* 1999. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. PP. 179 -194.

Klymanska Larysa Dmitrivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor at the Department of Sociology and Social Work
Lviv Polytechnic National University
12, Stepana Bandera str., Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3693-7503

Lutsyshyn Halyna Ivanivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
5, Mytropolyta Andreia str., Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8434-071X

PARADOXES OF INFORMATION DEMOCRACY

The urgency of the problem. *The article examines the features of the development and functioning of information democracy in modern conditions. It is important that information democracy is formed on democratic values and informational openness of political institutions and the political system in general. Special attention is paid to the analysis of the relationship between the level of development of the latest information and communication tools and the degree of development of media content consumption practices. It is emphasized that information democracy in Ukraine cannot function effectively enough if there is no critical thinking, differentiated assessment of media sources and the information that an average citizen receives from them.*

The goal is to find out how media content consumption practices in modern Ukraine "fit" into the ideal of democracy. Among the tasks is to determine, in the given typology of media content consumption practices, what are the criteria for choosing information sources by citizens and to what extent they correspond to the ideal of information democracy.

Research methods. *In the research process, general scientific methods (analysis, synthesis, comparison) and empirical methods (qualitative sociological research) were used. The obtained primary sociological information was organized and classified using thematic analysis.*

Research results. *The relationship between information democracy and the spread of information and communication technologies is analyzed. It was found that it is appropriate to talk about the paradoxes of democracy – it formally gives citizens the opportunity to participate in the management of common affairs, but the practical implementation of this participation is complicated by the complexity of procedures and the need to master the skills of their compliance; it promotes the technical accessibility of democratic procedures, but the skills of effective use of information technologies give rise to new forms of social inequality. It has been proven that democracy as an ideal requires competent media consumption, which is manifested in the ability to analytically select, evaluate and decode media products, master information technologies and independently produce messages, maintain a dialogue with representatives of other views and defend one's own position. Instead, four versions of media practices – naïve trust, information skepticism, reflective trust, information nihilism – demonstrate different levels of trust/distrust in information, trust/distrust in the source of information.*

Key words: *information society, civic competence, media practices, information nihilism, information skepticism, naïve trust, reflexive trust, signals of trust in the source of information.*